

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

doi: [10.12681/mnimon.607](https://doi.org/10.12681/mnimon.607)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΑΒΔΕΛΑ Ε. (1987). ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ. *Μνήμων*, 11, 234-246.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.607>

ΜΙΣΘΩΤΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΦΥΛΕΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ : ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΥΠΑΛΛΗΛΟΙ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΣΤΟ ΠΡΩΤΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

Ἡ εἰσοδος τῶν γυναικῶν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας καὶ ἡ ἔνταξή τους στὶς μισθωτὲς σχέσεις εἶναι σύνθετη διαδικασία, ἱστορικὰ προσδιορισμένη. Προϋποθέτει τὴ σχετικὴ ἔστω ὑπέρβαση τῆς οἰκογένειας ὡς βασικῆς παραγωγικῆς μονάδας, τὴ διάκριση τόπου διαμονῆς καὶ χώρου ἐργασίας, τὴ συρρίκνωση τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας. Συνδέεται μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ ἀστικοῦ χώρου, τὴν ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας καὶ τὴ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων. Κοντολογίς σχετίζεται μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς στὸν συγκεκριμένο κάθε φορά κοινωνικὸ σχηματισμό. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς διαδικασίας αὐτῆς σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς γυναῖκες ὡς κοινωνικὴ κατηγορία ἀναφέρεται στοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ὑπερβαίνει τὸ ἀρχικὸ πλαίσιο τῆς οἰκογένειας, γιὰ νὰ εἰσχωρήσει στὸ νέο κοινωνικὸ πεδίο, ὅπου τὰ δύο φύλα συναντῶνται γιὰ πρώτη φορά, τὴ μισθωτὴ ἐργασία, καὶ νὰ προσδιορίσει τὶς μεταξὺ τους σχέσεις.

Στὴν Ἑλλάδα ὁ ἀριθμὸς τῶν γυναικῶν ποὺ ἐργάζονται ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι αὐξάνεται σταθερὰ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Νεότερες ἐρευνες ἐντοπίζουν τὸ θεμελιώδη ρόλο τοῦ γυναικείου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στὴν ἀνάπτυξη βιομηχανίας στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα. Στὴ δεκαετία τοῦ 1920 οἱ γυναῖκες συμμετέχουν ἤδη, μὲ σχετικὰ σημαντικὰ ποσοστά, σὲ διάφορα ἐπαγγέλματα : εἶναι πάντα ἀγρότισσες στὴν ὑπαιθρο καὶ ὑπηρετρίες στὴν πόλη, ἀλλὰ τώρα πιά εἶναι καὶ ἐργάτριες, ὑπάλληλοι, ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες. Ἄν ἀρχικὰ ἡ μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν προσανατολίστηκε κυρίως εἴτε σὲ παραδοσιακὰ γυναικεῖα ἐπαγγέλματα (π.χ. δασκάλες) εἴτε σὲ ἰδιαιτέρους κλάδους τῆς νεοσύστατης βιομηχανίας καὶ βιοτεχνίας, ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν —καὶ κυρίως ἡ ὑπαλληλία— θὰ ἀπορροφήσει μὲ τὴν ἀάροδο τῶν δεκαετιῶν ὅλο καὶ μεγαλύτερα ποσοστὰ γυναικῶν. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ, ποὺ σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴ μαζικὴ εἰσοδο τῶν γυναικῶν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, θὰ εἶναι μακρόχρονη· οἱ ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 θὰ βροῦν μεγάλους ἀριθμοὺς γυναικῶν —ποὺ θὰ αὐξάνονται συνεχῶς— νὰ κατέχουν τὶς θέσεις ἐκείνων τῶν μὴ παραγωγικῶν μισθωτῶν ποὺ εἶναι οἱ λιγότερο εἰδικευμένοι, οἱ χειρότερα ἀμοιβόμενοι καὶ βρίσκονται στὶς κατώτερες βαθμίδες τῆς ἐπαγγελματικῆς ἱεραρχίας.

Ὁ χώρος ἐργασίας ποὺ εἰκονογραφεῖ μὲ τὸν πιὸ παραστατικὸ τρόπο αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη εἶναι τὸ Δημόσιο καὶ οἱ ὑπηρεσίες του. Ἡ εἰσοδος τῶν γυναικῶν

στις δημόσιες υπηρεσίες ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὡς τὴ δεκαετία τοῦ 1950 εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ μὲ τὴ μορφή βασικῶν ὑποθέσεων ἐργασίας. Ἡ μελέτη αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἐπιχειρεῖ νὰ διαγνώσει τοὺς μηχανισμοὺς ποὺ τὴν καθόρισαν, τὶς μορφὲς ποὺ ὑποδύθηκε καὶ τὸν εἰδικὸ χαρακτήρα ποὺ προσέδωσε στὴ μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν, μὲ δυὸ λόγια, τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους, στὸ συγκεκριμένο παράδειγμα, ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας μεταφράστηκε σὲ ἰδιαίτερη ἐχμετάλλευση τῆς γυναικείας ἐργασίας στὰ πλαίσια τῶν μισθωτῶν σχέσεων. Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται στοὺς πολιτικοὺς δημόσιους υπαλλήλους καὶ κυρίως σὲ ἐκείνους τῆς Διοίκησης, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ στρατιωτικὸς καὶ ὁ δικαστικὸς κλάδος ἦταν κλειστοὶ γιὰ τὶς γυναῖκες. Δὲν ἐξετάζονται παρὰ μόνον συμπληρωματικὰ εἰδικὲς κατηγορίες υπαλλήλων, ὅπως οἱ παραγωγικὰ ἐργαζόμενοι μισθωτοὶ τοῦ Δημοσίου (π.χ. καπνεργάτριες), ἢ ὅπως τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοί. Εἰδικότερα στὴν περίπτωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν, οἱ ἰδιομορφίες ποὺ παρουσιάζει ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη ὁλόκληρου τοῦ κλάδου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδιαίτερη θέση ποὺ εἶχαν σὲ αὐτὸν οἱ γυναῖκες ἐπιβάλλουν τὴ διάκριση τῆς εἰδικότητος ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη μελέτη.

Τὴν ἐπιλογὴ τοῦ Δημοσίου ὡς χώρου ἐργασίας στὸν ὁποῖο ἀνιχνεύεται ἡ διαδικασία ἔνταξης τῶν γυναικῶν ὑπαγόρευσαν συγκεκριμένοι λόγοι:

α. Τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐργαζόμενες γυναῖκες εἶναι γενικὰ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὰ καὶ διάσπαρτα. Τὸ Δημόσιο, κατεξοχὴν ὁργανωμένος ἐργασιακὸς χώρος, καταγράφει πρὶν συστηματικὰ τοὺς υπαλλήλους του, ἔστω καὶ μὲ διαφορετικὰ κριτήρια κάθε φορὰ ἢ καὶ χωρὶς νὰ συμπεριλαμβάνεται πάντοτε ἡ παράμετρος «φύλο». Εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσουμε, τουλάχιστον κατὰ προσέγγιση, τὸν ἀριθμὸ τῶν γυναικῶν στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων, σὲ διαφορετικὲς στιγμὲς τῆς περιόδου ποὺ καλύπτει ἡ ἔρευνα. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν ἴσως νὰ διαγράψουμε μὲ ἀκριβεία τὴν ἀριθμητικὴ ἐξέλιξη ἢ νὰ συγκρίνουμε διαφορετικὲς περιόδους μεταξὺ τους σὲ ἀπόλυτα μεγέθη· μᾶς δείχνουν ὥστόσο μὲ σαφήνεια τὶς κυρίαρχες τάσεις: Οἱ γυναῖκες δημόσιοι υπάλληλοι παρουσιάζουν μιὰ σταθερὴ αὔξηση τόσο σὲ ἀπόλυτους ἀριθμοὺς ὅσο καὶ σὲ ποσοστὰ συμμετοχῆς στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὡς τὴ δεκαετία τοῦ 1950. Ἐνδεικτικὰ μόνον, ἀπὸ 145 ἄτομα τὸ 1907 (1,2% στὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων), οἱ γυναῖκες πολιτικοὶ υπάλληλοι γίνονται 2.332 (10,7%) τὸ 1920. Ταυτόχρονα ὅμως τὴν ἴδια περίοδο καὶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν δημόσιων υπαλλήλων αὐξάνεται ἐντυπωσιακὰ (κατὰ 74,5%) — αὔξηση ποὺ ὀφείλεται κυρίως στὴν ἐξάπλωση τῆς ἐθνικῆς ἐπικράτειας. Τὴν ἐπόμενη περίοδο (1920 - 1928) ἡ κατάσταση ἀλλάζει ριζικὰ: Οἱ πολιτικοὶ δημόσιοι υπάλληλοι αὐξάνονται συνολικὰ μόνον κατὰ 7,2%, ἐνῶ οἱ γυναῖκες κατὰ 3,8%. Ὁ ἀριθμὸς τους

υπολογίζεται πια σε 2.421 (10,3%). Η μεταβολή αυτή είναι σημαντική: Μαρτυρεί μια αποφασιστική στροφή τόσο στη διαδικασία ένταξης των γυναικών όσο και στην εξέλιξη της δομής των δημόσιων υπηρεσιών στο σύνολό τους. Το 1945 —όποτε και η πρώτη πλήρης και λεπτομερής απογραφή όλων των πολιτικών υπαλλήλων— οι γυναίκες υπάλληλοι της Διοίκησης είναι 2.516 (17,5%), ενώ το σύνολο των γυναικών μόνιμων πολιτικών υπαλλήλων ανέρχεται σε 11.154 (21%). Το 1956 —χρονιά της επόμενης απογραφής των υπαλλήλων—, δηλαδή μετά το τέλος της χρονικής περιόδου που καλύπτει η έρευνα και όταν πια πολλά από τα δεδομένα θα έχουν ριζικά αλλάξει, το ίδιο σύνολο αριθμεί 15.394 γυναίκες (30% των πολιτικών υπαλλήλων).

Μεταπολεμικά, λοιπόν, το Δημόσιο —και γενικά οι υπηρεσίες— θα συγκεντρώσουν μεγάλους αριθμούς εργαζόμενων γυναικών που θα αυξάνονται συνεχώς. Ορισμένοι κλάδοι ή ειδικότητες θα ταυτιστούν μάλιστα με την εργασία γυναικών. Η μελέτη της περιόδου κατά την οποία η διαδικασία αυτή βρίσκεται στις απαρχές της ενδέχεται να δώσει απαντήσεις σε καίρια ερωτήματα όπως: γιατί ιστορικά η εισροή γυναικών σε όρισμένες θέσεις εργασίας προκάλεσε βαθμιαία την απαξίωση αυτών των θέσεων ή γιατί η ένταξη των γυναικών έγινε επιλεκτικά σε ενός τύπου θέσεις και όχι σε άλλου (γιατί, π.χ., έγιναν τελικά μόνον αυτές δακτυλογράφοι) κ.ά.

β. Το Δημόσιο ως χώρος εργασίας εμφανίζει όρισμένα χαρακτηριστικά που διευκολύνουν τη μελέτη του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο έγινε η ένταξη των γυναικών: Διέπεται από ένα ρητά θεσμοθετημένο νομικό πλαίσιο, όπου οι όροι πρόσληψης και οι αποδοχές είναι καθορισμένα εκ των προτέρων και ισχύουν εξίσου για όλους, στο έσωτερικό μιας προδιαγεγραμμένης ιεραρχίας, με εξασφαλισμένη τη σταθερότητα της απασχόλησης. Η ισότητα έδω θεωρείται δεδομένη και μάλιστα ταυτίζεται με τη συνταγματική επιταγή της ισότητας όλων των πολιτών απέναντι στο νόμο. Το γεγονός αυτό επιτρέπει να φανεί καθαρότερα η ιδιαίτερη μεταχείριση που επιφυλάσσεται στις γυναίκες. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο που καλύπτει η έρευνα συγκροτείται σταδιακά ένα σώμα νομοθετικών ρυθμίσεων με ρητή αναφορά στις γυναίκες δημόσιους υπαλλήλους. Οι ρυθμίσεις μάλιστα πληροφορούν για το θεσμικό πλαίσιο που καθορίζει τις διαδικασίες πρόσληψης και προαγωγής τους, το περιεχόμενο της εργασίας τους, καθώς και τα ιδιαίτερα καθήκοντα και δικαιώματά τους. Δηλώνουν επίσης για πρώτη φορά τις απαγορεύσεις και τους περιορισμούς που ισχύουν για τις γυναίκες στις υπηρεσίες του Δημοσίου. Οι ρυθμίσεις αυτές πρέπει να συνδεθούν με τις αλλαγές που σημειώνονται την ίδια περίοδο στο σύνολο των δημόσιων υπηρεσιών, αλλά και με τα αίτήματα για ισότητα και ίσα δικαιώματα στην εργασία που διατυπώνει το φεμινιστικό κίνημα της εποχής. Πρέπει να απαντηθεί το ερώτημα γιατί εμφανίζονται τότε ακριβώς, τί στόχο εξυπηρετούν και κατά πόσο εφαρμόζονται στην πράξη.

γ. Σὲ ὅλη τὴ χρονικὴ περίοδο ποὺ καλύπτει ἡ ἔρευνα οἱ ἀναφορὲς στὶς γυναῖκες δημόσιους υπαλλήλους εἶναι συχνὲς καὶ προέρχονται ἀπὸ πολλαπλὲς κατευθύνσεις. Οἱ νόμοι, ἡ ἀρθρογραφία, οἱ καταγγελίες καὶ οἱ διεκδικήσεις ποὺ τίς ἀφοροῦν φανερώουν ὅτι ἡ τύχη τους συνδέεται μὲ ἓνα καίριο ζήτημα, ποὺ τίθεται μὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερη ὀξύτητα: τὴν παροχὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων στὶς γυναῖκες. Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ γυναῖκες δὲν ἔχουν δικαίωμα ψήφου γίνεται συχνὰ ἐμπόδιο γιὰ τὴν εἴσοδό τους σὲ διάφορους κλάδους (π.χ. δικαστικὸ) καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξή τους στὴν ἱεραρχία. Τὶς κοινωνικὲς ἀδικίες εἰς βάρος τῶν γυναικῶν ἀναλαμβάνει νὰ ἀποκαλύψει καὶ νὰ ἀποκαταστήσει μὲ τοὺς ἀγῶνες του τὸ φεμινιστικὸ κίνημα ποὺ ἀναπτύσσεται καὶ ὀργανώνεται στὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου.

Οἱ φεμινίστριες διατυπώνουν ἐξαρχῆς μὲ σαφήνεια καὶ ὀξύτητα τὰ κεντρικὰ τους αἰτήματα: ἀπονομὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων στὶς γυναῖκες· ἐλεύθερο δικαίωμα τῶν γυναικῶν στὴν ἐργασία καὶ ἴση ἀμοιβὴ γιὰ ἴση ἐργασία ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Οἱ δραστηριότητες τῶν φεμινιστικῶν ὀργανώσεων καὶ ἡ ἀρθρογραφία τῶν φεμινιστικῶν ἐντύπων τοῦ Μεσοπολέμου στρέφονται συχνὰ γύρω ἀπὸ τίς γυναῖκες υπαλλήλους γιὰ νὰ καταγγεῖλουν τοὺς κινδύνους ποὺ τίς ἀπειλοῦν, τοὺς περιορισμοὺς ποὺ θεσμοθετοῦνται ὡς πρὸς τίς προσλήψεις ἢ τὴν ἐξέλιξή τους καὶ τὰ ἐμπόδια ποὺ συναντοῦν στὴν ἐπαγγελματικὴ τους σταδιοδρομία. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πολὺτιμες, γιατί καλύπτουν μὴνα μὲ τὸ μὴνα τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1921 ὡς τὸ 1936. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ 1944, ἀντίστοιχες διεκδικήσεις καὶ διαμαρτυρίες δείχνουν ὅτι οἱ σοβαρὲς ἀνακατατάξεις τῶν χρόνων τοῦ πολέμου δὲν ἔλυσαν τὸ πρόβλημα τῶν θεσμικῶν καὶ κοινωνικῶν διακρίσεων εἰς βάρος τῶν γυναικῶν. Μόνο ὅταν τὸ 1953 ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐπικυρώσει τὴ διεθνή σύμβαση τῆς Νέας Ὑόρκης γιὰ τὴν ἀπονομὴ πολιτικῶν δικαιωμάτων στὶς γυναῖκες, θὰ καταργηθοῦν, μὲ τὴν ἴδια νομοθετικὴ πράξη, καὶ ὅλοι οἱ περιορισμοὶ γιὰ τὴν εἴσοδο καὶ τὴ σταδιοδρομία τους στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

Προκειμένου νὰ μελετηθοῦν οἱ συνθῆκες ποὺ ἀντιμετώπισαν οἱ γυναῖκες ὅταν ἄρχισαν νὰ δουλεύουν ὡς δημόσιοι υπάλληλοι, ἡ ἔρευνα ἀσχολεῖται ἐπίσης μὲ τὸ πῶς διαμορφώνεται, πῶς συμπεριφέρεται καὶ πῶς ἐξελισσεται ὁλόκληρη ἡ ἐπαγγελματικὴ ὁμάδα τῶν δημόσιων υπαλλήλων στὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Οἱ ἐνδεχόμενες ἰδιαιτερότητες στοὺς ὅρους πρόσληψης καὶ στὶς δυνατότητες σταδιοδρομίας τῶν γυναικῶν υπαλλήλων ἐξετάζονται σὲ σχέση μὲ τίς ρυθμίσεις γιὰ τὸ σύνολο τῶν υπαλλήλων καὶ τίς μεταβολὲς τους ἀνάλογα μὲ τὴ συγκυρία, σὲ σχέση δηλαδὴ μὲ τίς μετεξελίξεις ποὺ γνωρίζει τὸ Δημόσιο ὡς χῶρος ἐργασίας, τίς πολιτικὲς ποὺ ἐφαρμόζονται καὶ τίς ἰδιαίτερες στάσεις ἀπέναντι στὶς γυναῖκες ποὺ διαμορφώνονται. Ἀντιμεπίζοντας τίς γυναῖκες δημοσίους υπαλλήλους ὡς τμήμα ἐνὸς συνόλου καὶ σὲ σχέση μὲ αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς ἀσφαλέστερα νὰ σταθμίσει καὶ τίς ἰδιαίτερες

ρυθμίσεις που τις άφρουν, αλλά και άλλα ζητήματα, όπως τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπαγγελματικῆς τους κατάρτισης, τὴν κοινωνικὴ τους προέλευση, τὴ στάση τους ἀπέναντι στὴν ἐργασία κτλ.

Ἡ ἔρευνα καλύπτει μία χρονικὴ περίοδο πενήντα χρόνων. Ἀφετηρία τῆς εἶναι ἡ δεκαετία τοῦ 1910 καὶ οἱ πρῶτες προσλήψεις γυναικῶν, καὶ κατάληξη τὸ 1953, ὅποτε καταργοῦνται —τουλάχιστον τυπικά— ὅλοι οἱ περιορισμοὶ γιὰ τὴν εἴσοδο καὶ τὴν ἐξέλιξή τους στὶς ὑπηρεσίες τοῦ Δημοσίου. Ἐξετάζεται ἡ πορεία που ἀκολούθησε στὸ ἐνδιάμεσο χρονικὸ διάστημα ἡ πρόσβαση τῶν γυναικῶν στὸ συγκεκριμένο χωρὶ ἐργασίας. Οἱ σημαντικὲς ἀλλαγές που γνώρισε ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία στὰ κρίσιμα αὐτὰ χρόνια, ἀλλὰ καὶ οἱ τεράστιες κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ δευτέρου παγκόσμιου πολέμου, τῆς ἐαμικῆς ἀντίστασης καὶ τοῦ ἐμφυλίου δὲν φαίνεται νὰ ἀνατρέπουν τὴ συνοχὴ τοῦ συγκεκριμένου φαινομένου. Ἀλλωστε ἡ περίοδος που ἀρχίζει τὴ δεκαετία τοῦ 1950 διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴν προηγούμενη καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ἐπίπεδα ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν γυναικῶν στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς ἐξελίξεις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ πορεία τῆς διαδικασίας που ἐξετάζουμε μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναφερόμαστε στὴ χρονικὴ αὐτὴ περίοδο ὑποδιαιρώντας τὴν σὲ τρεῖς μικρότερες. Ἀν τὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου ἀναδεικνύονται ὡς τὰ σημαντικότερα, χάρις τόσο στὴν ποικιλία τῶν πηγῶν ὅσο καὶ στὴν πληθώρα τῶν σχετικῶν γεγονότων, ἡ προηγούμενη ἀπὸ αὐτὰ περίοδος σημαδεύει τὶς ἀπαρχές τοῦ φαινομένου που μᾶς ἐνδιαφέρει, ἐνῶ ἡ μετέπειτα τὴν ἀποκρυστάλλωση καὶ τὴν παγίωσή του.

Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὁλόκληρης τῆς περιόδου εἶναι οἱ ἀλλεπάλληλες προσπάθειες τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας νὰ ἐξορθολογίσει τὶς δημόσιες ὑπηρεσίες καὶ νὰ μειώσει τὸ κόστος λειτουργίας τους. Ὁ πληθωρικὸς καὶ πολυδάπανος ἀλλὰ μὴ ἀποδοτικὸς χαρακτήρας τοῦ δημόσιου τομέα ἐντοπίζεται καὶ καταγγέλλεται ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα. Ἐπὶ δεκαετίες ἐπαναλαμβάνεται ὅτι ἡ λύση εἶναι νὰ περιοριστεῖ ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων, ἔτσι ὥστε νὰ παραμείνουν οἱ ἱκανότεροι μὲ τὰ περισσότερα προσόντα, καὶ ἀπὸ τὶς οἰκονομίες που θὰ προέλθουν νὰ ἀύξηθοῦν οἱ μισθοὶ τους σὲ ἱκανοποιητικὸ ἐπίπεδο. Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἄποψη οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι δὲν εἶναι ὅπως οἱ ἄλλοι ἐργαζόμενοι: Ἐπιτελοῦν λειτουργίαν καὶ εκπροσωποῦν τὸ κράτος στὸ συγκεκριμένο χωρὶ τῶν δραστηριοτήτων τους· ἄρα συμφέρον τους εἶναι ἡ εὐρυθμῆ καὶ ἀπρόσκοπτη λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Τὸν ἀντίλογο στὴν ἄποψη αὐτὴ θὰ διατυπώσουν οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ὑπαλληλικοῦ συνδικαλισμοῦ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920, οἱ ὅποιοι, θεωρώντας τὸ κράτος ὡς ἐργοδότῃ, θὰ διεκδικήσουν τὸ δικαίωμα στὴν ὀργάνωση καὶ στὴν ἀπεργία καὶ θὰ ἀπαιτήσουν τὴν ψήφισή καταστατικοῦ χάρτη τῶν δημοσίων ὑπαλλήλων.

Στή διαμάχη ανάμεσα στις δύο τοποθετήσεις — πού θά κορυφωθεί στή μεσοπολεμική περίοδο καί θά συνεχιστεί αμείωτη ως τήν ψήφιση τοῦ πρώτου δημοσιούπαλληλικοῦ κώδικα τὸ 1951 — τὸ κράτος ἐμπλέκεται ἐνεργά. Κυρίως μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφή, τὰ τεράστια ἔξοδα τοῦ μακρόχρονου πολέμου, οἱ ἐπιτακτικὲς ἀνάγκες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν προσφύγων, ἡ ἀναποτελεσματικὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ὠθοῦν τὴν ἐκάστοτε πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἡγεσία σὲ ριζικὰ μέτρα: ἀθρόες ἀπολύσεις ὑπαλλήλων, περικοπὲς μισθῶν, κατάργηση ὑπηρεσιῶν ἢ καὶ ὑπουργείων, κατάλυση τῆς μονιμότητος πού εἶχε κατοχυρωθεῖ μὲ τὸ σύνταγμα τοῦ 1911. Οἱ διάφοροι κλάδοι τῶν δημόσιων ὑπαλλήλων ἀντιδρῶν στὴν κρατικὴ πολιτικὴ μὲ διαφορετικὸ τρόπο: Κάποιοι διαδηλώνουν καὶ ἀπεργοῦν, ἄλλοι ἐκδίδουν μαχητικὰ ἔντυπα καὶ ὀργανώνονται σὲ πανελλαδικὸ ἐπίπεδο καὶ ἄλλοι προσπαθοῦν ἀπλῶς νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμιά τους. Τὸ κράτος ἀπαγορεύει τὴν ἀπεργίαν δύο φορές ὡς τὸ 1936 (τὸ 1926 καὶ τὸ 1928) καὶ ἐπισεῖει συνεχῶς τὴν ἀπειλὴ τῆς ἀπόλυσης γιὰ ὅσους συνδικαλίζουνται.

Αὐτὸ εἶναι τὸ κλίμα μέσα στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται καὶ καθιερώνονται σταδιακὰ οἱ εἰδικὲς ρυθμίσεις γιὰ τὴν ἐργασία τῶν γυναικῶν στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες. Στὴν πρώτη περίοδο, τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη σχετικὴ νομοθεσία, ρητὴ καὶ λεπτομερειακὴ, εἶχε ἐπιτρέψει σὲ ὅλο καὶ περισσότερες γυναῖκες νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ κερδίσουν μιὰ θέση στὸ Δημόσιο, διατηρώντας ταυτόχρονα τὴν ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὶς δυνατότητές τους νὰ ἐξελιχθοῦν. Ἡ κατάσταση ἀλλάζει στὰ χρόνια τοῦ Μεσοπολέμου: Τότε ψηφίζονται οἱ νόμοι καὶ θεσπίζονται τὰ διατάγματα πού εἴτε περιορίζουν τὶς δυνατότητες τῶν γυναικῶν νὰ ἀνέβουν στὴν ἱεραρχία, εἴτε τοὺς ἀπαγορεύουν τὴν εἴσοδο σὲ ὀρισμένες θέσεις καὶ ὑπηρεσίες ἢ καὶ προβλέπουν ὅτι πρέπει νὰ ἀπολύονται πρῶτες σὲ περίπτωσι περικοπῶν.

Γιὰ νὰ μελετήσουμε τὶς ρυθμίσεις αὐτές, διακρίνουμε τὰ νομοθετήματα πού ἀναφέρονται στοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους σὲ τρεῖς συμβατικὲς κατηγορίες:

α. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὶς γενικὲς ἀρχές, ὅπως διατυπώνονται στὰ διαδοχικὰ συντάγματα, πού ὀρίζουν ποιὸς μπορεῖ νὰ διοριστῇ δημόσιος ὑπάλληλος καὶ ποῖα εἶναι τὰ δικαιώματα καὶ οἱ ὑποχρεώσεις του.

β. Τὴ δευτέρη ἀποτελοῦν τὰ ἔκτακτα μέτρα πού υἱοθετοῦνται σὲ συγκεκριμένες στιγμὲς καὶ στοχεύουν στὴ γενικὴ ἀναδιοργάνωση τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν.

γ. Στὴν τρίτη ἀνήκουν οἱ εἰδικὲς ρυθμίσεις πού θεσπίζονται κατὰ ὑπηρεσία καὶ ὑπουργεῖο σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς περιόδου.

Ἄς δοῦμε ἀπὸ πρὶν κοντὰ πῶς ἐπηρεάζεται καθεμὶν ἀπὸ τὶς κατηγορίες αὐτὲς τὴν τύχην τῶν γυναικῶν δημόσιων ὑπαλλήλων:

α. Τὸ σύνταγμα τοῦ 1911 προβλέπει, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο τοῦ 1864,

ὅτι δημόσιος υπάλληλος μπορεί νὰ γίνηι κάθε Ἕλληνας πολίτης, καὶ πολίτη ὀρίζει ὅποιον ἔχει τὰ προσόντα κατὰ τοὺς νόμους τοῦ κράτους. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτῇ, ὅμως, διαπρεπεῖς νομομαθεῖς θὰ διαπραγματευθοῦν κατὰ καιροὺς τὸν ὀρισμὸ τοῦ συντάγματος γιὰ νὰ ἐξετάσουν κατὰ πόσο περιλαμβάνει τὶς γυναῖκες. Ὅλοι θὰ συμφωνήσουν ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ πολίτη τὶς ἐμπεριέχει, ἔστω καὶ ἄρρητα καὶ παρόλο πὺ δὲν ἔχουν πολιτικὰ δικαιώματα. Ἡ κοινὴ αὐτὴ παραδοχὴ κατοχυρώνεται μὲ τὸ δημοκρατικὸ σύνταγμα τοῦ 1927, ὅπου εἰδικὴ ἐρμηνευτικὴ δῆλωση διευκρινίζει ὅτι ὁ ὀρισμὸς τοῦ πολίτη εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ φύλα καὶ ἡλικίας καὶ ἀναφέρεται σὲ κάθε κάτοχο τῆς ἑλληνικῆς ὑπηκοότητος. Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν θὰ περιληφθεῖ στὸ μεταπολεμικὸ σύνταγμα τοῦ 1952 — πὺ στὴν οὐσία ἐπαναφέρει ἐκεῖνο τοῦ 1911· θὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὑπονοεῖται.

Στὶς πολλαπλὲς ἐρμηνεῖς πὺ ἐγείρουν αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ διευκρινίζεται συχνὰ ὅτι ἡ ἐπαγγελματικὴ δυνατότητα πὺ προσφέρουν στὶς γυναῖκες, ἐπιτρέποντας ρητὰ ἢ ἄρρητα τὴν εἰσοδὸ τους στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες, μὲ κανέναν τρόπο δὲν ἐπιβάλλει τὴν πλήρη ἰσότητα. Ὁ νομοθέτης διατηρεῖ τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζει τὸ φύλο ὡς προσὸν κατὰ τὴν πρόσληψη.

β. Θὰ ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ δύο ἀπὸ τὶς σημαντικότερες περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ἐπιβλήθηκαν μέτρα πὺ περιλαμβάνουν διατάξεις γιὰ τὶς γυναῖκες υπάλληλους. Ἡ μία τοποθετεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ Μεσοπολέμου καὶ ἀναφέρεται στὶς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς Οἰκονομιῶν (1924 - 1925), καὶ ἡ ἄλλη στὸ τέλος τῆς ἴδιας περιόδου καὶ ἀφορᾷ τὴ δικτατορία τοῦ Κονδύλη (1935 - 1936).

Ἡ Ἐπιτροπὴ Οἰκονομιῶν, ὅπως δηλώνει καὶ τὸ ὄνομά της, συστάθηκε μὲ σκοπὸ νὰ μελετήσῃ καὶ νὰ ἀποφασίσῃ τὶς ἀπαραίτητες δυνατὲς περιοχὲς τῶν δημόσιων ἐξόδων. Στὰ μέτρα πὺ πρόκρινε γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατὰστασης περιλαμβάνεται καὶ ἡ δραστηρικὴ μείωση τοῦ προσωπικοῦ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς Ἐπιτροπῆς πὺ ὀρίζουν ἀναλυτικὰ ποιὲς ἀπολύσεις πρέπει νὰ γίνουν σὲ κάθε ὑπηρεσία, συστήνουν νὰ ἀπολύονται κατὰ προτίμηση οἱ γυναῖκες. Αἰτιολογίες γιὰ τὴν ἐπιλογὴ αὐτὴ δὲν προβάλλονται. Τὰ μέτρα πὺ καταργοῦν θέσεις υπάλληλων «ἀπολυομένων κατὰ προτίμησην τῶν θηλέων» ἀφοροῦν τὴ Γενικὴ Διεύθυνση Δημοσίου Λογιστικοῦ, τὸ Ἐθνικὸ Τυπογραφεῖο, τὸ Μετοχικὸ Ταμεῖο Πολιτικῶν Ὑπαλλήλων, τὸν Ταμιακὸ κλάδο καὶ τὶς Οἰκονομικὲς Ἐφορίες. Ἐπίσης ἡ Ἐπιτροπὴ προτείνει νὰ καταργηθοῦν σταδιακὰ οἱ θέσεις τῶν γυναικῶν δακτυλογράφων καὶ τὴν ἐργασία τους νὰ ἀναλάβουν οἱ κατώτεροι υπάλληλοι — γραφεῖς ἢ ἀκόλουθοι.

Στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου, ἡ δικτατορία τοῦ Κονδύλη θεσπίζει ἐξαρχῆς μέτρα πὺ στοχεύουν σὲ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ἡ μονιμότητα καταργεῖται καὶ οἱ υπαλληλικὲς ὁργανώσεις διαλύονται. Ἡ παρουσία τῶν γυναικῶν γίνεται ἐπανειλημμένα ἀντικείμενο ἰδιαί-

τερης μνείας. Μὲ σειρὰ ἀναγκαστικὸν νόμους καὶ συντακτικὰς πράξεις ἀπαγορεύεται ἐπ' ἀόριστον ἡ πρόσληψη γυναικῶν στὸ Δημόσιο, περιορίζεται ἡ ἐξέλιξή τους στὸν κλάδο τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ ἀναθεωροῦνται οἱ διατάξεις ποὺ προσδιορίζουν τὴν πρόσβασή τους στὰ διάφορα ὑπουργεῖα. Στὸ μικρὸ διάστημα κοινοβουλευτικῆς ζωῆς ποὺ μεσολαβεῖ ὡς τὴ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ οἱ διατάξεις αὐτές, παρὰ τὴ γενικὴ κατακραυγὴ, δὲν θὰ καταργηθοῦν. Ἀναστέλλεται ἀπλῶς ἡ ἐφαρμογὴ τους. Καὶ δὲν θὰ εἶναι βέβαια τὸ Νέον Κράτος ἐκεῖνο ποὺ θὰ προωθήσει τὴν ἐλεύθερη εἴσοδο τῶν γυναικῶν στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες.

γ. Στὴν τρίτη κατηγορία περιλαμβάνονται διάσπαρτοι ἀλλὰ συγκεκριμένοι περιορισμοὶ καὶ ἀπαγορεύσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν στὸ Δημόσιο. Ὡς τὸ 1922 οἱ ρυθμίσεις αὐτὲς εἶναι ἐλάχιστες: Τὸ 1908 ψηφίζεται γιὰ πρώτη φορὰ νόμος ποὺ ἐπιτρέπει νὰ προσλαμβάνονται γυναῖκες τηλεφωνήτριες. Ὁ νόμος ὀρίζει ὅτι οἱ ὑποψήφιοι πρέπει νὰ εἶναι 21-35 χρονῶν, νὰ ἔχουν δίπλωμα δασκάλας καὶ νὰ εἶναι ἀνύπαντρες. Ὁ γάμος συνιστᾷ λόγο ἀπόλυσης. Μετὰ τὸ 1911 ἐπιτρέπεται ἡ συμμετοχὴ γυναικῶν στοὺς διαγωνισμοὺς γιὰ θέσεις γραφῶν καὶ δημιουργοῦνται θέσεις γιὰ γυναῖκες στὴν Ἐπιθεώρηση Ἑργασίας.

Ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου, ὅμως, ἡ σιωπηρὴ ἀποδοχὴ τους στὶς ὑπηρεσίες παύει νὰ ἰσχύει. Οἱ καταγγελίες μιλοῦν γιὰ διαγωνισμοὺς ποὺ ἀκυρώνονται ὅταν πετυχαίνουν πολλὲς γυναῖκες, γιὰ ἀναγκαστικὴ στασιμότητα ποὺ μεθοδεύεται μὲ τὴν προτίμηση ἀνδρῶν στὶς προαγωγές, ἀκόμη καὶ ὅταν ἔχουν λιγότερα προσόντα ἀπὸ αὐτές. Πολλοὶ βουλευτὲς καὶ ὑπουργοὶ θεωροῦν τίς γυναῖκες αἰτία τῆς κακοδαιμονίας ποὺ μαστίζει τίς δημόσιες ὑπηρεσίες. Τὰ ἀλλεπάλληλα νέα νομοθετήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὀργάνωση καὶ τὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν προβλέπουν μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια τὰ ὅρια συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν. Ἔτσι ὁ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἀπαγορεύει ρητὰ τὴν εἴσοδό τους στὸ διπλωματικὸ σῶμα· ὁ νόμος ὁ ὁποῖος ἰδρύει τὸ Γενικὸ Χημεῖο τοῦ Κράτους τίς ἀποκλείει ἀπὸ τὰ ἐργαστήριά του, ἐνῶ ἡ ἴδια ἀπαγόρευση ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν Ὑπηρεσίαν Χημεῖου τοῦ Ὑπουργείου Οἰκονομικῶν· δὲν γίνονται δεκτὲς ὡς εἰσηγήτριες στὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας οὔτε τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ καταλάβουν θέσεις δικαστικῶν υπαλλήλων.

Τὸ 1930 ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα —πρότυπο ὀργάνωσης γιὰ τίς δημόσιες ὑπηρεσίες— προβλέπει στὸν νέο ἐσωτερικὸ της κανονισμὸ ὅτι «δακτυλογράφοι τῆς Τραπεζῆς προσλαμβάνονται μόνον ἄγαμοι, ἀπολυόμενοι αὐτοδικαίως τῆς ὑπηρεσίας ἐὰν ἔλθωσιν εἰς γάμον». Ἡ στάση ποὺ διαμορφώνεται σιγὰ σιγὰ ἀπέναντι στὶς γυναῖκες υπαλλήλους ἀποκρυσταλλώνεται τὸ 1931 στὸ προσχέδιο νόμου γιὰ τὸν δημοσιονομικὸν κώδικα, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι οἱ θέσεις ποὺ θὰ μποροῦν νὰ καταλαμβάνουν θὰ ὀρίζονται κάθε φορὰ μὲ νόμο.

Τὸ ἴδιο μέτρο ἄλλωστε μεθοδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία προτείνει τὸ 1935 νὰ προστεθεῖ στὸν καταστατικό χάρτη ἡ διατύπωση ὅτι «ἡ παραδοχὴ γυναικῶν εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας ρυθμίζεται ἐκάστοτε ἐκ τῶν σχετικῶν νόμων». Κύρια ἐπιχειρήματα τῶν εἰσηγητῶν εἶναι ἡ ἀνεργία τῶν ἀνδρῶν, ἡ ἀνάγκη νὰ τονωθεῖ ὁ οἶκος, ὁ προσωρινὸς χαρακτήρας ποὺ θὰ ἔχει τὸ μέτρο καὶ τὸ γεγονός ὅτι θὰ ἐπιτρέπεται νὰ διατηροῦνται γυναῖκες σὲ θέσεις ποὺ προσιδιάζουν στὸ φύλο τους.

Ὅπως εἶδαμε, τὸ σύνταγμα τοῦ 1952 δὲν περιλαμβάνει τὴ διάταξη αὐτή. Καὶ τοῦτο γιὰ εἶχε ἤδη θεσμοθετηθεῖ ἓνα χρόνο πρὶν, μὲ τὸν πρῶτο κώδικα δημοσίων ὑπαλλήλων ποὺ ψηφίζεται τελικὰ τὸ 1951. Οἱ ρυθμίσεις τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου δὲν καταργοῦνται μετὰ τὸν πόλεμο. Οἱ γυναικεῖς ὁργανώσεις καταγγέλλουν περιορισμοὺς στὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν σὲ διαγωνισμοὺς, τὸν καθορισμὸ ἀναλογίας τῶν γυναικῶν στὸ σύνολο τῶν ὑπαλλήλων σὲ διάφορα ὑπουργεῖα, ἐμπόδια στὶς προαγωγὰς τους. Διάταγμα τοῦ 1945 περιορίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητριῶν τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Πανεπιστημίων Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, μὲ σκοπὸ νὰ μειωθοῦν οἱ γυναῖκες ἐκπαιδευτικοί. Συγχρόνως οἱ γυναῖκες ἀρχαιολόγοι ἀποκλείονται ἀπὸ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας· στὶς κεντρικὲς ὑπηρεσίες τῶν ὑπουργείων οἱ δακτυλογράφοι δὲν ἔχουν καμία βαθμολογικὴ ἐξέλιξη· οἱ γυναῖκες δὲν γίνονται ἐπιθεωρήτριες, ἐνῶ στὰ τριτάξια καὶ πεντατάξια σχολεῖα νόμος ἐπιβάλλει νὰ ὑπηρετεῖ μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἀνδρῶν· καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἡ ἐπικύρωση, ἄλλωστε, τῆς Διεθνοῦς Συμβάσεως τῆς Νέας Ὑόρκης τὸ 1953 δὲν θὰ λύσει τὸ πρόβλημα. Γιὰ νὰ ἀρθοῦν οἱ —θεσμικοὶ τουλάχιστον— περιορισμοὶ θὰ ἀπαιτηθεῖ εἰδικὸς νόμος τὸ 1955, ποὺ θὰ ὀρίζει ἐκ νέου ρητὰ ὅτι «αἱ γυναῖκες δύνανται νὰ ἀσκῶσι πάντα τὰ δημοσία λειτουργήματα ἐξαιρέσει τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ νὰ διορίζονται εἰς πάσας τὰς θέσεις πολιτικῶν ὑπαλλήλων τοῦ κράτους ἢ Νομικῶν Προσώπων Δημοσίου Δικαίου ἐπὶ ἴσοις ὅροις μὲ τοὺς ἀνδρας».

Οἱ ρυθμίσεις ποὺ καταγράφονται παραπάνω εἶναι οἱ κυριότερες τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζει ἡ ἔρευνα. Τὴν εἰκόνα τους συμπληρώνουν διάφορα νομοσχέδια ἢ ὑπουργικὲς ἐξαγγελίες, ποὺ θέτουν ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν ἀπασχόληση τῶν γυναικῶν στὸ Δημόσιο καὶ ἐπιτίθενται κυρίως ἐνάντια στὴν ἐργασία τῶν παντρεμένων γυναικῶν.

Γιὰ μεγάλο διάστημα οἱ ἐνδιαφερόμενες δὲν ἀντιδρῶν. Οἱ περισσότερες εἶναι πολὺ νέες, πιεσμένες ἀπὸ τὰ καθημερινὰ προβλήματα καὶ χωρὶς προηγούμενη πείρα ἀπὸ δουλειά. Προέρχονται κυρίως ἀπὸ μεσαῖα ἀστικά στρώματα καὶ διαθέτουν ἓνα μᾶλλον μέτριο ἐπίπεδο μόρφωσης καὶ ἐπαγγελματικῆς κατάρτισης. Παρ' ὅλες τὶς ἐκκλήσεις καὶ τὶς καταγγελίες τῶν φεμινιστριῶν οἱ γυναῖκες αὐτὲς ἀργοῦν πολὺ νὰ ὀργανωθοῦν. Οἱ πρῶτες ὁργανώσεις ὑπερά-

σπισης τῶν γυναικῶν δημόσιων υπαλλήλων ἐμφανίζονται στὸ προσκλήνιο τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου καὶ διέπονται περισσότερο ἀπὸ σοσιαλιστικὲς παρὰ ἀπὸ φεμινιστικὲς ιδέες. Τὸ ἴδιο πνεῦμα, ἄλλωστε, ἀκολουθοῦν καὶ οἱ ἀντίστοιχες διεκδικήσεις μετὰ τὸν πόλεμο.

Εἶναι ὥστόσο χαρακτηριστικὸ ὅτι παρ' ὅλες τὲς δυσκολίες καὶ τοὺς περιορισμοὺς ὁ ἀριθμὸς τῶν γυναικῶν δημόσιων υπαλλήλων συνεχίζει νὰ αὐξάνεται. Γιὰ νὰ ἐξηγήσει κανεὶς τὸ φαινόμενο αὐτὸ πρέπει νὰ πάρει ὑπόψη του δύο δυναμικὲς ποὺ βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη τὴν ἴδια περίοδο, καθὼς καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἀρθρώνονται.

Ὅπως ἀναφέρθηκε πιὸ πάνω, τὸ ζήτημα τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ δημόσιου τομέα βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο πολλῶν συζητήσεων γιὰ δεκαετίες. Ὅλες οἱ διαδοχικὲς κυβερνήσεις, ἡ καθεμιὰ ἀνάλογα μὲ τὴν πολιτικὴ της, θεσπίζουν μέτρα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή. Στόχος εἶναι ἡ ὀρθολογικὴ, ἀποδοτικὴ καὶ οἰκονομικὴ λειτουργία τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ κάτι τέτοιο πρέπει νὰ καλυφθοῦν πρῶτα δύο ἄμεσες ἀνάγκες: Ἀπὸ τὴ μιὰ νὰ ἱκανοποιηθοῦν οἱ διεκδικήσεις τῶν υπαλλήλων γιὰ ὑψηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο, ἀντάξιο τοῦ λειτουργήματός τους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἓνα κόστος λειτουργίας ποὺ νὰ ἀντιστοιχεῖ στὲς πραγματικὲς δυνατότητες τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἡ ἰσορροπία αὐτή, σὲ περιόδους μάλιστα ποὺ τὸ κράτος ἀντιμετωπίζει ἀλλεπάλληλα καὶ σοβαρὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, εἶναι τόσο δύσκολο νὰ ἐπιτευχθεῖ, ὥστε τὸ ζήτημα θὰ παραμείνει ἀνοιχτὸ γιὰ πολλὰ χρόνια.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ ὁρατὴ μιὰ διαδικασία ποὺ ἡ ἐκκίνησή της τοποθετεῖται στὲς πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν. Μία νέα ἱεραρχία διαμορφώνεται, ποὺ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ της εἶναι ἡ διόγκωση τῆς βάσης της. Οἱ χαμηλόβαθμοι υπάλληλοι μπορεῖ νὰ διαφοροποιοῦνται ἀπὸ ἄλλα μισθοσυντήρητα στρώματα χάρις στὲς ἀποδοχὲς καὶ τὰ προνόμιά τους, ἔχουν ὅμως προδιαγεγραμμένα τὰ ὅρια τῆς ἐπαγγελματικῆς τους σταδιοδρομίας καὶ ἐκτελοῦν κατεξοχὴν χρέη ἐκτελεστικῶν ὀργάνων, μακριὰ ἀπὸ τὰ κέντρα λήψης τῶν ἀποφάσεων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὴν ἴδια περίοδο ἓνα νέο κοινωνικὸ φαινόμενο παρκαθρεῖται: Ἡ προσφορά ἐργασίας τῶν γυναικῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ μεσαῖα ἀστικά στρώματα αὐξάνεται αἰσθητά. Πολλοὶ παράγοντες ἐπηρεάζουν αὐτὴ τὴν ἐξέλιξη: ἡ ἐξάπλωση τῆς ἐκπαίδευσης τῶν κοριτσιῶν, ἡ αὐξηση τῆς ἀνεργίας, τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ γυναικῶν μὲ οἰκογενειακὲς ὑποχρεώσεις ἀνάμεσα στοὺς πρόσφυγες, ἡ οἰκονομικὴ κρίση καὶ ὁ πόλεμος· ἀλλὰ καὶ ἡ ἴδια ἡ διόγκωση τῶν μεσαίων στρωμάτων, ποὺ προκαλεῖ μιὰ σιωπηρὴ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ παραδοσιακοῦ προτύπου γιὰ τὴ θέση τῶν γυναικῶν στὲς σύγχρονες οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπιταγές. Γιὰ τὲς νεαρὲς κόρες ποὺ πρωτοβγαίνουν

νά δουλέψουν, ή άπασχόληση στο Δημόσιο, με τὰ οικονομικά και κοινωνικά προνόμια που προσφέρει, τούς εξασφαλίζει μια αξιοπρεπή εργασία που δέν άπαιτεϊ ούτε πολυετή κατάρτιση ούτε ύψηλό μορφωτικό επίπεδο και τούς επιτρέπει νά ανταποκριθοϋν στις άμεσες ανάγκες τους και συγχρόνως νά συγκεντρώσουν μια κάποια προίκα. Γιατί τὰ όράματά τους δέν έρχονται σε αντίθεση με τὸ κυρίαρχο ιδεώδες: 'Ο προορισμός τους είναι νά παντρευτοϋν και νά άφοσιωθοϋν στο σύζυγο και τὰ παιδιά τους. "Όσο κι αν ο συνδυασμός γάμου και εργασίας παραμένει συμπτωματικός και κοινωνικά κατακριτέος για τίς γυναίκες τῶν μεσαιών στρωμάτων σε όλη τή μεσοπολεμική περίοδο, ή οικονομική κρίση και ο πόλεμος θά οδηγήσουν γρήγορα σε επέκταση τῆς τάσης, χωρίς ώστόσο τήν αντίστοιχη μετατροπή τοϋ κυρίαρχου ιδεολογικοϋ προτύπου.

Ἡ μισθωτή εργασία θά φέρει σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική θέση αὐτῶν τῶν γυναικῶν. Παρά τὰ εμπόδια που συναντοϋν, για πρώτη φορά τούς δίνεται ή δυνατότητα νά ξεφύγουν από τήν οικονομική εξάρτηση τῆς οἰκογένειας, νά κερδίσουν τή ζωή τους και νά γνωρίσουν κάτι από τὸν κόσμο που άπλώνεται έξω από τούς τοίχους τοϋ σπιτιοϋ τους. Ἡ νέα τους θέση έρχεται αντικειμενικά σε τέτοια ρήξη με τήν προηγούμενη, ώστε δέν πρέπει νά μάς εκπλήσσει αὐτὸ που με πρώτη ματιά φαίνεται σαν παθητική στάση μπροστά στις διακρίσεις που ύφίστανται. "Όμως τὸ γεγονός ότι οἱ γυναίκες δουλεύουν με σχέσεις μισθωτῆς εργασίας δέν ανατρέπει τὸν βασικό κοινωνικό προσδιορισμό τους, που όρίζεται από τή θέση τους μέσα στην οἰκογένεια. Ἀντίθετα, αὐτὸς ο πρώτιστος καθορισμός διαφοροποιεϊ εξαρχῆς τή μισθωτή εργασία τῶν γυναικῶν και τήν αξιολογεϊ ως κατώτερη και συμπληρωματική.

Περιορισμένες κατὰ κανόνα στις χαμηλές θέσεις τῆς ιεραρχίας και συχνά σε ξεχωριστές ειδικότητες, οἱ γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι θά εκπληρώνουν όλο και περισσότερο λειτουργίες εκτελεστικῶν οργάνων, χωρίς έλπίδες επαγγελματικῆς άνόδου. Ταυτόχρονα, εκεί όπου ή άνοδος τοϋ μορφωτικοϋ τους επιπέδου τίς ώθεϊ νά διεκδικήσουν ανώτερες και καλύτερες θέσεις, θά προσκρούουν στους ρητούς πλέον περιορισμούς και τίς απαγορεύσεις τῆς νομοθεσίας.

Ὑποκείμενη έτσι σε ειδικές ρυθμίσεις, ή άπασχόληση τῶν γυναικῶν στο Δημόσιο προσλαμβάνει σταδιακά όρισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

— χαμηλότερο συνολικό οικονομικό κόστος, που οφείλεται άφενός στην πρόσληψη νέων γυναικῶν υπαλλήλων πάντα στις ίδιες χαμηλές ιεραρχικές βαθμίδες και άφετέρου στην περιορισμένη βαθμολογική και μισθολογική τους εξέλιξη, και

— μεγαλύτερη άπόδοση εργασίας, που οφείλεται στην εξειδίκευση τῆς άπασχόλησῆς τους, όπου υπάρχει, στὸν επαναληπτικό και μονότονο χαρακτήρα της, αλλά και στις άπειλές που τή βαρύνουν.

Μποροῦμε ἐπομένως νὰ ποῦμε ὅτι τὸ κράτος κατορθώνει νὰ στρέψει πρὸς ὄφελός του τὴ δυναμικὴ ποὺ ὠθεῖ τὶς γυναῖκες τῶν μεσαίων στρωμάτων στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, ἀναλαμβάνοντας μιὰ διαδικασία ρύθμισης καὶ ἐλέγχου τῆς ἀπασχόλησής τους στὶς ὑπηρεσίες του. Ἡ διαδικασία αὕτη συνδέει τὴν ἀναδιάρθρωση τοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν μὲ μιὰ ἐπέκταση τοῦ φυλετικοῦ καταμερισμοῦ, ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ του πλαίσιο ποὺ εἶναι ἡ οἰκογένεια, στὶς μισθωτὲς σχέσεις στὶς ὁποῖες εἰσέρχονται οἱ γυναῖκες.

Ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία, ποὺ προσδίνει στὴν κατώτερη κοινωνικὴ θέση τῶν γυναικῶν καὶ στὸν ἐπικαθορισμὸ τῆς ἀπὸ τὴν οἰκογένεια ἑναν φυσικὸ χαρακτηριστῆρα, θὰ νομιμοποιήσει τὴ στάση τοῦ κράτους ἀπέναντι στὶς γυναῖκες υπαλλήλους του, μιὰ καὶ ἡ ἐργασία τους θὰ θεωρηθεῖ ἀναγκαῖο κακὸ, συμπλήρωμα τοῦ οἰκογενειακοῦ εἰσοδήματος. Οἱ διαφορετικὲς ἀπόψεις ποὺ διατυπώνονται ἄλλωστε ἀπὸ κάθε κατεύθυνση σχετικὰ μὲ τὴν ἐργασία τῶν γυναικῶν διαφοροποιῶνται ὡς πρὸς τὸ περιθώριο κινήσεων ποὺ ἀφήνουν στὶς γυναῖκες ἔξω ἀπὸ καὶ σὲ σχέση μὲ τὴν οἰκογένεια.

Ἀνακεφαλαιώνοντας, μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε τὴ βασικὴ ὑπόθεση αὐτῆς τῆς ἔρευνας ὡς ἑξῆς:

Ὁ ἐλεγχος καὶ ἡ ρύθμιση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν καὶ ἡ ἀπαξίωση τῶν θέσεων ποὺ καταλαμβάνουν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ἐγγράφονται στὴ λογικὴ μιᾶς ἐκσυγχρονιστικῆς διαδικασίας, ποὺ ἐξασφαλίζει ταυτόχρονα τὴ διατήρηση τοῦ ἐπικαθορισμοῦ τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὴν οἰκογένεια. Εἶναι σαφές ὅτι, παρὰ τὰ φαινόμενα, δὲν τέθηκε ποτὲ θέμα νὰ ἐμποδιστοῦν πραγματικὰ οἱ γυναῖκες νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ἀγορὰ ἐργασίας. Ἡ ἐργατικὴ τους δύναμη ἦταν καὶ ἀπαραίτητη καὶ ἀναγκαῖα. Τὸ ζήτημα ὅμως ἦταν νὰ ἀναλάβουν ἐνὸς ὀρισμένου τύπου ἐργασία, ποὺ δὲν θὰ ἔθετε ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν καθιερωμένη κοινωνικὴ ἱεραρχία ἀνάμεσα στὰ φύλα. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλο καὶ μεγαλύτερα ποσοστὰ γυναικῶν ἀπὸ τὰ μεσαῖα στρώματα ἐμβάλλονται στὶς μισθωτὲς σχέσεις διευκολύνει τὴ διαδικασία αὕτη. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ ἐξάπλωσή τους ἀναδεικνύει στὸ ἐξῆς τὰ στρώματα αὐτὰ στοὺς κατεξοχὴν φορεῖς ποὺ συντηροῦν καὶ ἀναπαράγουν τὶς κυρίαρχες κοινωνικὲς σχέσεις. Ἀποθαρρυσμένες ἀπὸ τὰ ἐμπόδια ποὺ ὀρθώνονται μπροστὰ τους καὶ ἐκφοβισμένες ἀπὸ τὶς ἀπειλὲς ποὺ ἐπικρέμονται πάνω τους, οἱ γυναῖκες μισθωτοὶ περιορίστηκαν ἔτσι στὶς κατώτερες θέσεις καὶ συχνὰ στὴν ἀνειδίκευτη καὶ κακοπληρωμένη ἐργασία.

Στὸ παράδειγμα ποὺ ἐξετάζουμε, ἡ ἀνάγκη νὰ προωθηθεῖ μιὰ διαδικασία ἐξορθολογισμοῦ καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν αὐξανόμενη προσφορὰ ἐργασίας ἀπὸ τὴ μεριὰ τῶν γυναικῶν, ὁδήγησε σὲ ἑναν ἰδιαιτέρω τρόπο ἐνταξίς τους. Ἡ διαδικασία αὕτη εἶχε ὡς

συνέπεια μιὰ ιδιαίτερη ἐκμετάλλευση τῆς μισθωτῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν στὸ συγκεκριμένο χῶρο, νομιμοποιημένη ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ γυναῖκες καθορίζονται κοινωνικά ἀπὸ τὴ φυσικὴ τους θέση μέσα στὴν οἰκογένεια.

Χάρη στὸ μηχανισμό ποὺ περιγράψαμε ἡ μισθωτὴ ἐργασία τῶν γυναικῶν ὁρίζεται ὡς κατώτερη, ἐνῶ διατηρεῖται καὶ διευρύνεται ὁ φυλετικὸς καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας.

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

Ἰανουάριος 1986